

Mezhepler Üstü Bir Yaklaşım Örneği Olarak Fuzûlî'nin Nübüvvet Anlayışı Fuzuli's Understanding of Prophethood as an Example of Supra-Denominational Approach

Muzaffer BARLAK

Doç. Dr. | Assoc. Prof.

Samsun Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelam
Samsun University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Kalam
Samsun, Türkiye

<https://orcid.org/0000-0001-9086-4379>

muzaffer.barlak@samsun.edu.tr

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Başvuru | Submission: 16.09.2025

Kabul | Accept: 18.11.2025

Yayın | Publish: 31.12.2025

DOI: <https://doi.org/10.18403/emakalat.1785048>

Atıf | Cite As

Barlak, Muzaffer. "Mezhepler Üstü Bir Yaklaşım Örneği Olarak Fuzûlî'nin Nübüvvet Anlayışı". *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 18/2 (Aralık 2025), 470-486. <https://doi.org/10.18403/emakalat.1785048>

Değerlendirme: Bu makale iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi ve değerlendirildi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/emakalat/policy>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: This article was reviewed and evaluated by two external reviewers using a double-blind peer review model. It was confirmed that it did not contain plagiarism by performing a similarity scan (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and that all studies used are stated in the bibliography.

Complaints: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/emakalat/policy>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Klasik Türk Edebiyatının tanınmış isimlerinden biri olan Fuzûlî (ö. 963/1556), edebiyat alanında telif ettiği birçok eserine ilave olarak kelim alanında da ürün vermiş bir yazardır. Onun kelim alanında yazdığı kitap, "*Maṭla'u'l-i'tikād fî ma'rifeti'l-mebde' ve'l-me'ād*" adını taşımaktadır. Bu eserinde İslam düşüncesi literatüründe ele alınan başlıca itikâdî tartışmaları gündem edinmiştir. Fuzûlî, bu eserini kaleme alırken herhangi bir mezhebin veya herhangi bir ilmi disiplinin sınırlarında kalmamıştır. Bunun aksine her bir itikâdî problemi eklektik bir yaklaşımla değerlendirmiş, çözüm üretme süreçlerinde kelâm, İslâm felsefesi ve tasavvuf disiplinlerinin her birinden yararlanma yoluna gitmiştir. Şimdiye kadar Fuzûlî'nin nübüvvet görüşünün ortaya çıkarılmasına yönelik olarak herhangi bir bilimsel çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmanın amacı, Fuzûlî'nin edebiyatçılığına kıyasla geri planda kalan kelimci yönünün tanıtılmasına katkı sağlamak üzere, onun peygamberlikle ilgili görüşlerini tespit edip değerlendirmek ve buna ilave olarak onun nübüvvet görüşünün İslami disiplinler içerisindeki konumunu ortaya çıkarmaktır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, İslâm mezhepleri, Fuzûlî, Nübüvvet, Berâhime.

Abstract

Fuzuli (d. 963/1556), one of the renowned figures of Classical Turkish Literature, is an author who, in addition to his numerous literary works, also produced works in the field of theology. His work in this field is titled "*Maṭla'u'l-i'tikād fî ma'rifeti'l-mebde' ve'l-me'ād*" (The Dawn of Faith in the Knowledge of the Beginning and the End). In this work, he addressed the main doctrinal debates discussed in the literature of Islamic thought. Fuzuli did not confine himself to the boundaries of any particular sect or scientific discipline when writing this work. On the contrary, he evaluated each theological problem with an eclectic approach, utilising the disciplines of theology (kalâm), Islamic philosophy, and Sufism in the process of generating solutions. To date, no scientific study has been conducted to reveal Fuzuli's views on prophethood. The aim of this study is to contribute to the introduction of Fuzuli's theological side, which has been overshadowed by his literary work, by identifying and evaluating his views on prophethood and, in addition, revealing the position of his views on prophethood within Islamic disciplines.

Keywords: Kalâm, Islamic sects, Fuzuli, Prophethood, Barâhima.

Giriş

Klasik Türk edebiyatının önde gelen temsilcilerinden biri olan Fuzûlî (ö. 963/1556), şöhretini her ne kadar şiir ve edebiyat sahasında elde etmiş olsa da, onun uğraşısı bu alanla sınırlı kalmamıştır.¹ Nitekim o, ilimsiz şiirin temelsiz duvar gibi olacağını ve bundan dolayı itibar görmeyeceğini ifade etmiş, bu motivasyonla aklı ve nakli ilimleri öğrenme gayreti içine girdiğini haber vermiştir.² Fuzûlî'nin düşünce ürettiği ve eser verdiği ilim dallarından biri de kelâm disiplini. Fuzûlî, kelâm ilmi kapsamında "*Maṭla'u'l-i'tikād fî ma'rifeti'l-mebde' ve'l-me'ād*" isimli bir eser kaleme almıştır. Bu eser ile ilgili ilk çalışmalar Leningrad Şarkiyat Enstitüsü'nde bulunan tek el yazması nüshadan hareketle başlatılmıştır. Eser, merhum Muhammed b. Tâvit et-Tancî'nin (ö. 1974) neşri ve Muhammed Esad Coşan (ö. 2001) ile Kemal Işık'ın (ö. 1995) tercümesi birleştirilerek Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi marifetiyle basılı hale getirilmiştir. Bu eserin daha sonra farklı yayınevleri tarafından birden fazla basımı yapılmıştır.³

Fuzûlî, bu eserinde öncelikle epistemolojiye ve ontolojiye dair görüşlerini ortaya koymuştur. Bunun ardından kelâm ilminin sistematik yapısına uygun olarak ilâhiyât, nübüvvât ve semiyât konularını sırasıyla ele almıştır. Her bir konuyla ilgili olarak bir yandan İslam düşünce literatüründe yer alan mevcut görüşleri aktarmış, bir yandan da bu konulara ilişkin kendi kanaatlerini ortaya koymuştur. Onun bu eserde ortaya koyduğu yaklaşımın gerek kelâm gerekse İslâm mezhepleri tarihi alanlarında örnek gösterilebilecek bir yöntem sunduğunu ifade etmek mümkündür. Nitekim Fuzûlî, eserinde ele aldığı konularda kendini herhangi bir disiplinin veya ekolün çeperleriyle sınırlandırmamış, özgür, eklektik ve fayda eksenli bir duruşla disiplinler arası çözüm arayışlarına yönelmiştir. Bu kapsamda o, bazen İslam felsefesinden bazen kelimadan bazen de tasavvufî alıntılarla görüşlerinin serpilmesini sağlamış, kendisini herhangi bir ilmin teknik sistematigine hapsedmemiştir. Buna ilave olarak her türlü mezhep taassubundan da kendini soyutlamış, herhangi bir mezhebin kalıbında kalmadan sadece

¹ Abdülkadir Karahan, "Fuzûlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/242-245.

² Muhammed b. Süleyman el-Bağdâdî Fuzûlî, *Fuzûlî divânı (inceleme - tenkitli metin)*, ed. Abdülhakim Kılınç (İstanbul: Türkçe Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021), 176-177.

³ Muhammed b. Süleyman el-Bağdâdî Fuzûlî, *Matlau'l-i'tikād fî ma'rifeti'l-mebdei ve'l-me'ad*, ed. Muhammed b. Tavit Tancî, çev. Muhammed Esad Coşan - Kemal Işık (İstanbul: Server İletişim Yayınları, 2014), 10; Metin Yurdağ, "Matlau'l-i'tikad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/142-143.

meselenin çözümüne odaklanmıştır.

Fuzûlî'nin bu eseri ve kelâmcı yönü ile ilgili olarak bazı akademik araştırmalar yapılmıştır. Bunlardan biri, M. A. Yekta Saraç'ın "*Fuzulî'nin Kelâm'a Dair 'Matlau'l-İtikad' İsimli Eseri ve Önemi*" başlıklı makalesidir.⁴ Bu makalede ilgili eser genel hatlarıyla tanıtılmış olup, kelâm disiplini çerçevesinde herhangi bir incelemeye girilmemiştir. Kelâm ilmi kapsamında Fuzûlî'yi ele alan çalışmalardan biri, Ramazan Altıntaş tarafından hazırlanmıştır. "*Fuzûlî'de Bilgi ve Tabiat Anlayışı*" başlıklı bu çalışmada onun epistemolojik ve ontolojik değerlendirmelerine yer verilmiştir.⁵ Fuzûlî'nin kelâmcı yönüne ilişkin diğer bir akademik çalışma Mehmet Bayraktar tarafından hazırlanan "*Fuzûlî'ye Göre İlim ve Allah'ı Bilmek*" başlıklı makaledir.⁶ Bu makale Fuzûlî'nin bahsi geçen eserini merkeze alarak hazırlanmış olmakla birlikte çalışmanın hedefi, onun epistemoloji ile ilgili yaklaşımlarını ortaya koymaktır.

Fuzûlî'nin itikâdî mezhebinin ne olduğu, Şii mi yoksa Sünni mi olduğu hususu, onunla ilgili merak edilen sorulardan biri olmuştur. Metin Yurdağür, "*Matlau'l-İtikad*" eseri üzerinden Fuzûlî'nin itikâdî mezhebinin tespit etme gayesiyle bir incelemeye girişmiş ve tespitlerini "*Fuzûlî'nin Matlau'l-İtikad Adlı Eseri ve Akidesi*" başlıklı bildirisinde ifade etmiştir.⁷ Aynı çerçevede Recep Duran da bir çalışma ortaya koymuş ve bu çalışmasını "*Matlau'l-İtikad fi'l-mebde ve'l-meâd'ına göre Fuzulî'nin Şiiliği meselesi*" başlığıyla kaleme almıştır.⁸ Bu araştırmaların her biri Fuzûlî'nin kelâmcı yönünün ve kelâm ile ilgili görüşlerinin gün yüzüne çıkarılması noktasında bilim dünyasına önemli katkılar sunmuştur. Ancak yaptığımız inceleme şunu göstermiştir ki şimdiye kadar Fuzûlî'nin nübüvvet görüşünün ele alındığı herhangi bir akademik araştırma yapılmamıştır. Biz de bu çerçevede Fuzûlî'nin kelâmcı yönünün ve kelâmî konulardaki görüşlerinin eksiksiz bir şekilde günümüz bilim camiasının hizmetine sunulması açısından onun nübüvvet görüşünün açığa çıkarılmasının elzem olduğu kanaatine vardık. Bu boşluğu doldurmak ve günümüz insanları için Fuzûlî'yi daha bilinir kılmak için böyle bir çalışmayı hazırlamanın isabetli olacağını düşündük.

Fuzûlî, öncelikli olarak bir şâir ve ediptir. Bundan dolayı onun ortaya koyduğu teliflerin büyük çoğunluğu şiir ve edebiyat eserlerinden oluşmaktadır. *Matlau'l-İtikad fi'l-mebde ve'l-meâd* isimli eseri ise ahlâk, felsefe ve kelâm ilimlerinin birlikteliğinde ortaya konulmuş nitelikli bir kelâm eseridir. Bundan dolayı biz de bu çalışmamızı yaparken Fuzûlî'nin *Matlau'l-İtikad*'ını merkeze alacağız. Bununla birlikte yeri geldikçe gerek Fuzûlî'nin diğer eserlerine gerekse onunla ilgili olarak yapılmış diğer araştırmalara başvuracağız. Ayrıca onun nübüvvetle ilgili görüşlerini ortaya koyarken bir yandan da klasik kelâm düşüncesinde yer alan kanaatlerle Fuzûlî'nin yaklaşımlarını karşılaştırmalı olarak değerlendirecek ve nübüvvet bahisleri bakımından Fuzûlî'nin kelâm ilmindeki yerini ve önemini ortaya çıkarmaya çalışacağız.

1. Peygamberliğin Aklen Mümkün Olması

Düşünce tarihinde nübüvvetin aklen imkânsız olduğunu savunan bazı gruplar bulunmaktadır. Bunların başında Berâhime⁹ gelmektedir. Kelâm ilminin başlangıcından itibaren kelâm düşünürleri Berâhime'nin iddiaları başta olmak üzere nübüvvetin aklen imkânsız olduğunu ileri sürenlerin delillerini ele alıp incelemişler ve bu delillere yönelik itirazlar geliştirmişlerdir. Bunun ardından da nübüvvetin aklen mümkün olduğunu kanıtlama gayretine girmişlerdir.¹⁰ Kelâmcıların bu çabasına benzer bir şekilde Fuzûlî de bazı kesimlerin nübüvveti

⁴ Mehmet Ali Yekta Saraç, "Fuzulî'nin Kelâm'a Dair 'Matlau'l-İtikad' İsimli Eseri ve Önemi", *İlmi Araştırmalar* 2 (1996), 111-118.

⁵ Ramazan Altıntaş, "Fuzûlî'de (ö. 963/1556) Bilgi ve Tabiat Anlayışı", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (2002), 37-53.

⁶ Mehmet Bayraktar, "Fuzûlî'ye Göre İlim ve Allah'ı Bilmek", *Diyanet İlmi Dergi* 19/3 (1983), 23-28.

⁷ Metin Yurdağür, "Fuzûlî'nin Matlau'l-İtikad Adlı Eseri ve Akidesi", *Fuzûlî Kitabı (Sempozyum)*, ed. Beşir Ayvazoğlu (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 1996), 167-173.

⁸ Recep Duran, "Matlau'l-İtikad fi'l-Mebde' ve'l-Mead'ına Göre Fuzulî'nin Şiiliği Meselesi", *I. Uluslararası Türk Dünyası Şair ve Yazarları Sempozyumu: Fuzûlî'nin Türk Kültür ve Sanat Dünyasındaki Yeri Bildiriler Kitabı*, ed. Ömer Yaraşır (Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi Basımevi, 2009), 138-150.

⁹ Günay Tümer, "Brahmanizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/332-333.

¹⁰ Kâdî Ebi Bekr Muhammed b. et-Tayyib Bâkılânî, *Kitâbü Temhîdül-evâil ve telhîsü'd-delâil*, thk. İmâdüddin Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, (1407/1987), 126-156; Abdülkahir Bağdâdî, *Usûlül-d-dîn* (İstanbul: Matbaatü'd-Devle, 1928), 154-155; Ebû'l-Yüsr Muhammed Pezdevî, *Usûlül-d-dîn*, thk. Hans Peter Linss (Kahire: Dâru İhyâ-i'l-Kütübi'l-Arabî, 1963), 90-94; İmâmül-Haremeyn Ebû'l-Meâlî Abdülmelik Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, thk. Mahmûd Yûsuf Mûsâ - Ali Abdülmün'im Abdülhamid (Mısır:

aklen imkânsız gördüklerini bildirmiş ve onların iddialarını geçersiz kılmanın yolları üzerinde durmuştur. Nübüvveti inkâr eden bu kesimlerin hangi gruplar veya kimler olduğunu söylememiş, ancak onların bu düşüncelerini savunurken ileri sürdükleri delilleri sıralamıştır. Bunun ardından da bu delillerin her birine ne şekilde itiraz edilebileceğini tek tek açıklamıştır.¹¹

Fuzûlî'nin aktardığına göre nübüvvetin aklen imkânsız olduğunu iddia edenlerin birinci delili, insanların akıl sahibi varlıklar olarak yaratılmış olmalarıdır. Bu iddiaya göre insanlar, akıl yetisi sayesinde bu âlemi var eden bir yaratıcının bulunduğunu ve bu yaratıcının evren üzerinde kusursuz bir hâkimiyete sahip olduğunu idrak edebilirler. Yine bu yetenek aracılığıyla iyi ile kötüyü ve doğru ile yanlış da birbirinden ayırabilirler. Akla ilave olarak insanların sahip olduğu bir de irade vardır. İrade gücü sayesinde insanlar neye inanacaklarına ve neyi yapıp neyi yapmayacaklarına kendileri karar verebilirler. İnsanda bulunan bu iki güç, bütün varlıklar içerisinde ona ayrıcalıklı bir konum kazandırmakta ve onun, çevresini tanıyıp şekillendirebilmesine imkân sağlamaktadır. Akıl ve irade gücü ile diğer varlıklardan ayrılıp öne çıkan insan şayet bu yeteneklerini kullanmaktan uzak kalır ve tercihleri noktasında başka bir insanın güdümüne girerse, bu tutum onu hayvanlar veya diğer basit varlıklar konumuna düşürür. Üstelik kendisine tâbi olunan bu insan, akla aykırı olan bazı taleplerde bulunur ve diğer insanlar da onun bu taleplerini yerine getirirlerse bu durum, çok daha vahim bir süreci doğurur. Zira böyle bir işleyişte akıl ve irade gücü, tamamen fonksiyonsuz kılınmış ve heba edilmiş olur.¹²

Fuzûlî, bu iddiaya itiraz sadedinde İslâm felsefesindeki **feyz** teorisinden¹³ faydalanmıştır. Ona göre insanlar feyz alma kabiliyetleri bakımından eşit durumda değildirler. Bazı kimseler, diğer bazılarından çok daha üstün bir feyz alma gücüne sahiptirler. Feyz alma düzeyi düşük olan insanların, ne yapacaklarını tam olarak tayin edemedikleri konularda daha az hata yapmak ve daha isabetli bir yol tutmak için feyz alma düzeyi yüksek olan insanlara tâbi olmaları gayet olağan ve aslında olması gereken bir yöneliştir. Ona göre burada herhangi bir adaletsizlik yoktur, aksine imtihan düzeni bu ölçüler doğrultusunda kurulmuştur.¹⁴

Fuzûlî'nin bu cevabı her ne kadar **sudûr** teorisinden esinlenilerek ortaya konulmuş olsa da aynı soruya kelamcılarının verdikleri cevaplar da Fuzûlî'nin yaklaşımını destekler mahiyettedir. Kelamcılarının bu soruya verdikleri cevapların biri, bütün insanların akıl yetileri aracılığıyla her şeyi bilmelerinin mümkün olmadığı esasına dayanmaktadır. Bu cevap daha çok Eş'arî âlimlerin tercih ettiği bir bakış tarzıdır. Nitekim onlara göre iyilikleri ve kötülükleri bilmek için tek yol, neyin iyi ve neyin kötü olduğunu Allah'ın bildirmesidir. Allah bildirmediği iyi ve kötünün bilinemeyeceğini ileri sürmelerinden dolayı, onlara göre böyle bir iddia zaten geçersiz olmaktadır. Daha açık bir ifadeyle peygamber bildirmediği insanın iyiyi ve kötüyü bilmesi hiçbir şekilde mümkün olmadığından, peygambere duyulan ihtiyaç, kaçınılmaz olmaktadır.¹⁵ Bununla birlikte hüsn ve kubuh konusunda farklı bir yaklaşımı benimseyen Mâtürîdiyye ve Mu'tezile de Berâhime'nin bu iddiasına karşı çıkmaktadır. Onlara göre insanlar akıl yetisi sayesinde nelerin iyi ve nelerin kötü olduğunu büyük oranda bilebilirler. Ancak akıllarıyla bilemeyecekleri konularda yine de peygamberlerin desteğine ihtiyaç duyarlar.¹⁶ Ayrıca akıl ile

Mektebetü'l-Hancı, 1950), 302-307; a.mlf., *Lüma'u'l-edille fi kavâ'idî akâidî ehli's-sünne ve'l-cema'a*, thk. Fevkiyye Hüseyin Mahmûd (Mısır: el-Müessesetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li't-Te'lif ve'l-Enba' ve'n-Neşr, 1965), 109; Fahreddin er-Râzî, *el-Metâlibü'l-âliye mine'l-ilmî'l-ilâhî*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekka (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabi, 1987), 8/7-92; Fahreddin Râzî, *el-İşâre fi usûli'l-keîâm*, thk. Muhammed Subhî Âyidi - Rabî' Subhî Âyidi (Amman: Merkezü Nûri'l-Ulûm li'l-Buhûs ve'd-Dirâsât, 2007), 271; Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-i'tikâd* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 121-122; Ebû'l-Hasan Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl (et-tenebbûât ve'l-mu'cizât)*, thk. Hudr Muhammed Nebha (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 15/109-146; Ebû Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-mîlel ve'l-ehvâ ve'n-nihâl*, thk. Abdurrahman Umeyr - Muhammed İbrahim Nasr (Riyad: Mektebetü Ukaz, 1982), 1/137-139.

¹¹ Muhammed b. Süleyman el-Bağdâdî Fuzûlî, *Matlaü'l-i'tikâd fi ma'rifeti'l-mebde ve'l-meâd*, ed. Muhammed b. Tavîl Tancî, çev. Muhammed Esad Coşan - Kemal Işık (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1962), 70.

¹² Fuzûlî, *Matlaü'l-i'tikâd*, 70.

¹³ Mahmut Kaya, "Sudûr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/467-468.

¹⁴ Fuzûlî, *Matlaü'l-i'tikâd*, 71.

¹⁵ Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, 303; Fahreddin er-Râzî, *el-İşâre*, 271-272; Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-i'tikâd*, 123.

¹⁶ Ebû Mansûr Muhammed Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi (Ankara: İsam Yayınları, 2003), 284; Ebû'l-Hasan Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, thk. Abdülkerim Osman (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1996), 564-565.

her şeyi bilmek mümkün olsa bile herhangi bir konuda bilgi edinmeyi sağlayan kaynakların artırılması yine de abes değildir. Hattâ elde olan veriyi güçlendirmesi bakımından böyle bir durum insanlar için açık bir lütuf konumundadır. Diğer bir ifadeyle onlara göre Allah, akıl yeteneği sayesinde kullarının bazı şeyleri bilmesini sağlamasına ilave olarak onlara peygamber gönderir ve bu bilgiyi bir de onun ağzından duyarak teyid etmelerini sağlarsa, abes bir iş yapmış olmaz, aksine kullarını destekleyerek onlara lütufta bulunmuş olur. Dolayısıyla Mâtürîdiyye ve Mu'tezile'ye göre de Berâhime'nin bu iddiası üzerinden nübüvvetin imkânsız olduğunun ileri sürülmesi hatalı bir yaklaşımdır.¹⁷

Fuzûlî, kelâmcıların bu izahlarına ilave olarak bu iddia karşısında farklı bağlamda bir cevabın verilebileceğini de ileri sürmektedir. Fuzûlî'nin buradaki bağlamı, taklide dayalı bilgi ile ilişkilidir. Ona göre şayet bütün akılların isabetli karar verdiklerini kabul edecek olursak, herhangi bir konuda taklit yoluyla başka birinin görüşüne tâbi olan bir kişinin taklide dayalı bu görüşünün, o görüşe karşı çıkan bir kişi tarafından eleştirilemez olması gerekir. Çünkü bu kişi o görüşü taklid etmeye aklıyla karar vermiştir. Böyle bir durumda taklitçi kimseyi doğru yola yönlendirmek için yapılacak olan şey, onun inancının geçersizliğini ortaya koymak ve işin doğrusunu ona öğretmektir. Bu ise akılların, her koşulda ve herkes tarafından her şeyin doğrusunu bilemeyeceğini açık olarak göstermektedir.¹⁸

Fuzûlî'nin aktardığına göre nübüvveti reddedenler ikinci iddialarında, insanların Allah tarafından kusursuz bir şekilde yaratılmış olmasına odaklanmaktadır. Bu iddiaya göre Allah, kudretinin büyüklüğünün farkına varılması ve denginin bulunmadığının anlaşılması için, insanı en güzel bir surette ve en mükemmel donanımda yaratmıştır. İnsan böylesine üstün bir varlık olarak yaratılmış ve kavrayış sahibi kılınmışken nasıl olur da onun herhangi bir ferdi, aynı türden olan diğer fertlerine üstün kılınabilir? Nasıl olur da insanlar, kendi türlerinden birine boyun eğmek, itaat etmek ve tazim göstermekle görevli kılınabilir?¹⁹

Fuzûlî, bu iddiaya, maddi varlıkların birbirlerinden farklı derecelerle yaratılmış olmaları çerçevesinde cevap vermektedir. Ona göre, yaratılmışlar içerisinde cansız varlıklar en alt mertebededir. Cansız varlıkların bir derece üstünde bitkiler bulunmaktadır. Bitkiler, büyüyüp gelişebilmelerinden dolayı cansız varlıklardan daha üstündür. Hayvanlar da irade sahibi olmaları bakımından bitkilerden daha üstündür. İnsanlar ise irade sahibi olmalarına ilave olarak bir de akıl sahibi olmalarından dolayı hayvanlardan daha üstün bir konuma sahiptir. İnsanların hepsi aynı dereceye sahip değildir. Kimileri, kimilerinden daha üstündür. Onlar içerisinde en üstün olanlar ise peygamberlerdir. Peygamberlerin bu üstünlüklerinden dolayı diğer insanların onlara itaat etmeleri ve hürmet göstermeleri gerekir.²⁰

Varlıkların hiyerarşik düzenine yapılan bir vurguya yer vermemekle birlikte kelimat âlimleri de bu itiraza Fuzûlî'nin söylediklerine benzer bir şekilde yaklaşmışlardır. Örneğin Bâkılânî, yeryüzündeki bütün varlıklarda birçok eşitsizliğin hâlen devam etmekte olduğuna dikkat çekmekte, diğer bütün konularda Allah'ın dilediği kuluna istediği nimeti verdiği gibi, hikmet bilgisi yani peygamberlik konusunda da buna benzer şekilde dilediği kulunu ayrıcalıklı kılabilceğini ifade etmektedir.²¹

Nübüvveti reddedenlerin üçüncü iddiası, peygamberlerin elinde gerçekleşen olağanüstü olayların sihir ve göz boyamadan ibaret olup, her birinin belli bir zaman sonra büyüünün bozulacağı, bundan dolayı da peygamberlik iddiasında bulunan kişilerin birer yalancı oldukları şeklindedir.²²

Fuzûlî, bu iddiaya cevap verirken olağanüstü işler yapmanın mümkün olduğunu kabul ederek söze başlamaktadır. Ona göre normal hayat akışına aykırı olarak bazı kişilerin özel bazı sözler veya fiiller aracılığıyla nesneler veya kişiler üzerinde etkili olması mümkündür. Tılsımlar, şifâ duaları ve diğer bazı tedavi araçları, iyi gayelerle olağanüstü eylemler gerçekleştirmek için kullanılan bazı yöntemlerdir. Sihir, büyü ve göz boyama ise kötü niyetle olağanüstü eylemler ortaya koymak için kullanılan yöntemlerdir. Ancak bunların hiçbirisi iddia sahibi bir kişinin iddiada bulunduğu esnada ve iddiada bulunduğu konu hakkında olmayıp, sadece konuyla

¹⁷ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, 564-565; Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, 303.

¹⁸ Fuzûlî, *Matlaü'l-i'tikad*, 71.

¹⁹ Fuzûlî, *Matlaü'l-i'tikad*, 70.

²⁰ Fuzûlî, *Matlaü'l-i'tikad*, 72.

²¹ Bâkılânî, *Temhîdü'l-evâil*, 129.

²² Fuzûlî, *Matlaü'l-i'tikad*, 71.

ilgisiz nesneler veya kişiler üzerinde etkili olan işlerdir. Dolayısıyla peygamberlik iddiasıyla birleşen ve bu iddianın delili olarak ortaya konulan olağanüstü olaylar, sadece peygamberlerin elinde gerçekleşen mucizelerdir. Bunları diğer olağanüstü olaylar ile aynı kategoride değerlendirmek ise büyük bir hatadır.²³

Kelâmcıların bu iddiaya yönelik itirazları, Fuzûlî'nin konuya ilişkin açıklamalarından çok daha ayrıntılı ve sistematik olarak ortaya konulmuştur. Onlar peygamberlerin mucizelerini, diğer olağanüstü olaylardan ayıran belli başlı özellikler belirlemişlerdir. Mucizenin şartları olarak, peygamberlik iddiasıyla birlikte meydana gelmek, normal hayat akışına aykırı olmak, meydan okuma şeklinde gerçekleşmek, Allah'a ait bir fiil olmak gibi hususlar üzerinde detaylı olarak durmuşlardır.²⁴ Fuzûlî ise, kelâmcıların girdiği bu derin mütâlaaların hiç birini gündemine almamış, mucizeyi diğer olağanüstü olaylarla kıyaslamayı cüretkârlık olarak değerlendirmekle yetinmiştir.²⁵

Nübüvveti reddedenlerin dördüncü iddiası, burçlarla ilgili olarak ortaya atılmış bir varsayıma dayanır. Bu varsayıma göre peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan kişiler aslında yöneticilik peşinde olan hırs sahibi kimselerdir. Onların bu hırs ve talepleri, doğdukları vakitte yıldızların onlar üzerinde bıraktığı tesirle ilgilidir. Yöneticilik hırsı bakımından en ideal vakitte doğan kişiler, aslında kendilerinde böyle bir liyakat bulunmadığı halde yıldızlarının onlara sağladığı uğur sayesinde insanlar arasında öne çıkarlar. Peygamberlerin durumu da tam olarak böyle olup, onlar aslında hak etmedikleri halde yıldızlarının etkisiyle toplum içinde önderlik konusunda öne çıkan kişiler olmuşlardır.²⁶

Fuzûlî'nin bu iddiaya cevabı, böyle bir tesirin inkârına dayanmaz. Aksine ona göre insanlar üzerinde yıldızların etkili olması gibi bir durum belki gerçekten de doğrudur. Ancak böyle bir etkinin varlığının kabul edilmesi, bu tür bir iddiayı haklı çıkarmaz. Nitekim yıldızların bireyler üzerindeki bu etkisinin mutlaka liyakatsiz kişilere denk geleceği gibi bir söylemde bulunmak doğru değildir. Pek tabiidir ki Allah, yıldızların etkilerinin de mevcudiyetiyle beraber kullarından bazılarını peygamberler olarak görevlendirmiş ve onları diğer insanlar üzerinde önder ve rehber konumuna yükseltmiş olabilir.²⁷

Kelâmcılar ve İslâm filozofları nezdinde, nübüvvet bahisleri içerisinde bu türden bir gündeme rastlamak çok olası değildir. Yıldızların etkileri üzerinden kurgulanmış böyle bir iddiaya ve bu iddiaya yönelik böyle bir itiraza yer vermesiyle, Fuzûlî'nin nübüvvet problemleri kapsamında orijinal bir hususa temas ettiğini ifade etmek mümkündür.

2. Peygamberliğin Gerekliliği

Kelâm âlimleri nübüvvet bahislerini ele alırken peygamberlik müessesesinin insanlar açısından zorunlu bir ihtiyaç olduğunu temel bir esas olarak dile getirmiş ve bu gerekliliğin sebeplerini pek çok maddeyle ortaya koymaya çalışmışlardır.²⁸ Fuzûlî de kelâm düşünürlerinin bu yöntemini benimsemiş, İslâm filozofları, kelâmcılar ve sûfilerden aktarımlarla insanların peygamberlere muhtaç oldukları düşüncesini mantıklı bir zemine oturtmaya çalışmıştır. Fuzûlî, peygamberliğin gerekliliğini temellendirmek amacıyla yedi gerekçeden bahsetmiştir. Fuzûlî, bu gerekçeleri ayrı başlıklar halinde ele almış değildir. Ancak biz bunları daha açık ve anlaşılır kılmak adına, farklı başlıklar altında sınıflandırarak aktarmanın daha yerinde olacağını düşündük. Şimdi bu gerekçeleri sırasıyla aktarmaya ve açıklamaya çalışacağız.

2.1. İnsanın Sosyal Bir Varlık Olması

Fuzûlî, İslâm filozoflarına referansta bulunarak insanların sosyal varlıklar olmaları sebebiyle peygamberlere muhtaç olduklarını ifade etmektedir. Ona göre insan doğası gereği tek başına değil, ancak diğer insanlarla birlikte yaşayabilen bir varlıktır. Zira insanın gerek fiziksel gerekse zihinsel gelişimi için diğer bireylerle iletişim ve etkileşim içerisinde olması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle insanın hayatını devam ettirebilmesi için bireyin varlığı yeterli değildir ve mutlaka

²³ Fuzûlî, *Matlaü'l-i'tikad*, 72-73.

²⁴ Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, 307-315; Fahreddin er-Râzî, *el-İşâre*, 274-282; 287-293; Fahreddin er-Râzî, *Muhassalü efkârü'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirîn mine'l-ulem ve'l-hükemâ ve'l-mütekellimîn*, thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd (Kahire: Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezheriyye, ty.), 208; Gazzâlî, *el-Iktisâd fî'l-i'tikâd*, 123; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 282-283.

²⁵ Fuzûlî, *Matlaü'l-i'tikad*, 72-73.

²⁶ Fuzûlî, *Matlaü'l-i'tikad*, 71.

²⁷ Fuzûlî, *Matlaü'l-i'tikad*, 73.

²⁸ Râzî, *Muhassal*, 214-216; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 275; Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî*, 15/97-98.

toplumsal bir hayata ihtiyacı vardır. Toplumsal hayat ise ancak belli kurallar ve belirgin bir düzen dahilinde sağlıklı olarak yürütülebilir. İnsanların birbirlerine kural koymaları veya dayatmada bulunmaları makul değildir. Bir kanuna boyun eğmenin makul olması için bu kanunun ancak insanların var edicisi olan Allah tarafından konulmuş olması gerekir. Bu nitelikleri taşıyan kanunlar ise ancak peygamberler aracılığıyla insanlara ulaştırılan şeriatlerdir. İşte bundan dolayı peygamberlerin gönderilmesi insanlar için vazgeçilmez bir ihtiyaçtır.²⁹

2.2. Bedenin Akla Muhtaç Olduğu Gibi İnsanın da Peygambere Muhtaç Olması

Fuzûlî, bu gerekçeyi bir kıyas üzerine kurgulamıştır. Bu kıyasta âlemi, bedene; âlemdeki varlıkları, bedenın kabiliyetlerine; bedenî tabiatları, şeytana; akklı da peygambere benzetmiştir. İnsan bedeninde birçok uzuv ve bu uzuvlara bağlı pek çok kabiliyetler vardır. Bir de kendi kabiliyet ve işlevleri doğrultusunda bütün uzuvları iyi-kötü fark etmeksizin harekete geçiren birtakım arzular ve yönelimler vardır. Tıpkı şeytanın şerre yönlendirmesi gibi bu bedenî tabiatlar da insanı kötüyü işlemeye sevk ve teşvik eder. Eğer insan bu bedensel tabiatların sevk ve teşvikine teslim olursa bu durum insanın ihtiyat ve itidali terk etmesine sebep olur. Bu ise insanın bozulmasına ve varlık amacının dışındaki bir yola doğru sürüklenmesine yol açar. Bu noktada bedenın arzularını makul ve mutedil sınırlarda tutacak ve insanın bozulup amacından sapmasına engel olacak dengeleyici bir güç gerekir. İnsanda bu ihtiyacı gidermek üzere var olan güç, akıldır. Dolayısıyla bir bireyin makul ve mutedil bir hayat tarzını benimseyebilmesi için akıl yetisi, kaçınılmaz bir ihtiyaçtır. İşte tıpkı bunun gibi bir toplumun makul ve mutedil bir atmosfer içinde varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan unsur da peygamberlerdir. Peygamberlerin irşâdı ile toplumların ihyâ edilmesi zorunlu bir ihtiyaçtır.³⁰

Fuzûlî'nin belirttiği bu husus, kelimcilerin da önemle üzerinde durduğu irşad ihtiyacını ifade etmektedir. Bu kapsamda kelimciler da insanların akıl ve tecrübeleri ile bilmesinin mümkün olmayacağı bazı konularda onları irşad etmek üzere peygamberlerin gönderilmesinin gerekli olduğunu ısrarla vurgulamaktadır. Örneğin besleyici veya tedavi edici gıdaların açılanması, hayvanların veya bitkilerin zararlarının veya faydalarının ortaya konulması, yemek yapma, çocuk eğitme, sanatlar veya zanaatlar öğrenme gibi hususlar özellikle kelimciler tarafından peygamberlerin varlığına bağlanmış hayati unsurlardır.³¹ Fuzûlî, peygamberlerin bu tür işlevlerine açık olarak değinmemiştir. Ancak bu maddede onun ele aldığı hususların böyle bir irşâdı kapsadığını varsaymak da gayet mümkün görünmektedir.

2.3. İnsanın Ruh ve Beden Olarak İki Unsurdan Oluşması

Fuzûlî, kelâm ve felsefe disiplinlerinde kabul gören genel anlayışa uygun olarak insanı, maddî ve manevî tarafları olan iki yönlü bir varlık olarak nitelendirmektedir. Ona göre ruh kıymetli ve ulvî bir cevher, beden ise yoğun kütleli fiziksel bir maddedir. İnsana ait bu iki yönün her biri, kendi doğasına uygun olarak kişiyi kendi tarafına doğru çeker. Bu mücadelede şayet ruha ait temâyüller baskın çıkarsa, Hz. İdris, Hz. İsa ve Peygamberimiz (as) için söz konusu olduğu gibi insan, mânevî yükselişin zirvesine ulaşır. Bunun tersi olur da beden ruha üstün gelirse, Firavun, Hâmân ve Kârûn için söz konusu olduğu gibi, insan en düşük varlık konumuna sürüklenir. Bedenin ruhu baskılayıp ona hükmetmesi, ruhun bedeni kontrol altına almasından çok daha kolaydır. Çünkü ilk olarak beden ağır, ruh ise hafiftir ve ağır olan hafif olana üstün gelir. İkinci olarak ruh yukarı, beden ise aşağı çeker; hafif olanın ağır olanı yukarı çekmesi oldukça zordur ama ağır olanın hafif olanı aşağı çekmesi çok kolaydır. Üçüncü olarak beden doğal süreçte özel bir çabaya gerek olmadan kendiliğinden büyür ve gelişir. Ruh ise ancak bilinçli bir çaba ve çileli bir arayışla olgunlaşır. Ruhun dışarıdan bir destek almadan beden karşısındaki bu dezavantajlı durumda başarılı olması imkânsız gibi görünmektedir. Bundan dolayı insanı eğitip kemâle erdirmesi ve aşırılıklardan arındırması için, ruhu desteklemek üzere bir lütuf olarak Allah'ın peygamberler göndermesi insanın kaçınılmaz bir ihtiyacıdır.³²

2.4. Bilgi Sahibi Olma Konusunda İnsanların İstidatlarının Farklı Olması

Fuzûlî, bu maddeyi İslam filozoflarının sudûr teorisinden ilham alarak kurgulamış gibi görünmektedir. Bilindiği üzere sudûr teorisinde bilgi, ilk varlıktan taşarak aşağı seviyelerde bulunan varlık düzeylerine doğru yayılır. Peygamberler, bu süreçte faal akılla irtibata geçebilen

²⁹ Fuzûlî, *Matlaü'l-i'tikad*, 58-59.

³⁰ Fuzûlî, *Matlaü'l-i'tikad*, 60-61.

³¹ Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, 304; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 275-276.

³² Fuzûlî, *Matlaü'l-i'tikad*, 61.

ve ondan bilgi alabilen insanlardır.³³ Fuzûlî'ye göre insan da menşinden feyezân eden/taşın bilgileri alma yeteneğine/istidâdına sahip olan bir varlıktır. İnsanın, varlık serüvenine cahil olarak başlayıp süreç içerisinde bilgi sahibi olması, bilginin doğuştan elde edilmediğini gösterir. Buna ilave olarak bilgi, kendiliğinden sahip olunan bir şey de değildir. Nitekim ilk akıldan taşın bilgi insanlara doğrudan gelseydi, bütün insanların aynı düzeyde bilgi sahibi olmaları gerekirdi. Yine eğer ilk akıldan taşın bilgi sadece akıl sahibi olmakla elde edilen bir şey olsaydı, bu kez de akılların birbirleriyle ihtilaf etmemeleri gerekirdi. Mevcut durum böyle olmadığına göre buradan anlaşılan şudur ki bilgi, hazır bulunan değil, elde edilen bir şeydir. Ancak bütün insanların bilgi elde etme yetenekleri aynı değildir. Her bir birey, ancak yaratılıştan sahip olduğu zihinsel ve ruhsal kapasite ölçüsünde bilgi sahibi olabilir. Allah'tan feyz eden bilgiyi alabilmek için ise belli bir rûhî olgunluk seviyesine sahip olmak gerekir. Bu rûhî olgunluk seviyesi, çalışmayla elde edilebilecek bir meleke değil; ancak Allah'ın bahşetmesi suretiyle ulaşılabilecek bir nimettir. Dolayısıyla en yetkin şekilde bu nimete sahip olanlar, sadece peygamberlerdir. Çünkü tıpkı yeryüzü canlıları beslensinler diye su buharlarını denizlerden alıp çöllere ve vadilere ulaştıran bulutlar gibi, peygamberler de Allah'tan feyz alır ve onunla bütün insanlara feyz verirler.³⁴

2.5. Kâmil Bir Kul Olmak İçin Gereken İlkelerin Öğretilmesi

Fuzûlî, bu maddede bütün yaratılmış varlıklar içerisinde insanın özel bir konuma sahip olduğunu, çünkü ona irade ve kudretin yanında bir de kavrama gücünün bahşedildiğini söylemektedir. Ona göre insanlar, Allah'ın kendilerine verdiği irade ve kudret ile en iyi olanı seçme kabiliyetine sahip olmuş olurlar. Ancak mevcut seçenekler içerisinde neyin en iyi olduğunu, hangi yolun tercih edilmesi gerektiğini ve hangi ilkeler doğrultusunda bir hayat yaşamak gerektiğini tam olarak bilmiyorken, insanların irade ve kudretlerini isabetli olmayan yönlerde kullanma ihtimalleri de söz konusu olabilecektir. O halde Allah'ın insanlara nimetini eksiksiz olarak sunması için onlara bir yandan neyin doğru neyin yanlış, neyin iyi neyin kötü ve neyin güzel neyin çirkin olduğunu haber verecek; bir yandan da onları iyiye yönlendirip kötüden sakındıracak bir rehber göndermesi gerekir. Fuzûlî'ye göre insanlar içerisindeki bu seçkin rehberler, ancak peygamberlerdir. Dolayısıyla Allah'ın nimetine kusursuz bir şekilde nail olabilmek için peygamberlerin gönderilmesi insanlar açısından vazgeçilmez bir ihtiyaçtır.³⁵

2.6. Allah'ın Râzı Olacağı Fiillerin Öğretilmesi

Fuzûlî'ye göre, insanlar akıllarını kullanarak Allah'ı bilseler, O'na inansalar ve O'nu râzı etmek için kendilerince bir ibadet ihdas edip bunu yerine getirseler bile, yapmış oldukları bu işler sebebiyle onların gönüllerinin mutmain olmayacağını ve hedefledikleri sonuca ulaşamayabileceklerini ifade etmektedir. Çünkü Allah'ı hoşnut edecek olan ritüellerin neler olduğu onlara bildirilmemiş ve onlar bu konuda ancak zan ile hareket etmiş olacaklardır. Öyleyse Allah'ı hakkıyla bilip O'na ne şekilde iman edilmesi gerektiğini, O'nu râzı edecek ibadetlerin neler olduğunu ve bu ibadetlerin nasıl icra edileceğini insanlara öğretmesi için Allah'ın insanlara peygamberler göndermesi insanlar açısından vazgeçilmez bir ihtiyaçtır. Ayrıca Fuzûlî'ye göre insanlara iman etmenin ve kul olmanın gereklerini öğretecek olan bu rehberin, onlarla aynı türden olması ve onlarla iç içe olması gerekmektedir. Yine insanlar ondan korkup çekinmemeli ve ona ikrah gözüyle bakmamalıdır. Bunun için de bu rehberin konuşma tarzı, tavırları ve görünüşüyle insanların takdirine mazhar olmuş, toplum içinde faziletiyle öne çıkmış ve güvenilir bir kişi olması gerekir. Tarihî veriler de bunu ortaya koymaktadır ki bu özellikleri hâiz olan kişiler, ancak peygamberlerdir ve onların varlığı, insanlığın selâmeti için kaçınılmaz bir ihtiyaçtır.³⁶

2.7. Zâhir-Bâtın İkiliğinden Doğan Çatışmanın Önüne Geçilmesi

Fuzûlî'nin tasavvuf erbâbından naklen aktardığına göre hakikatin bir zâhir bir de bâtın yönü vardır. Âyân-ı sâbite denilen ve her şeyi kapsayan varlığın birlik hâli, bâtındaki hakikatin kendisidir. Ancak hakikatin zâhire yansıyan yönü, kaçınılmaz olarak kesret, yani çokluk halindedir. Çünkü zâhir âlemde Allah'ın isimleri farklı şekillerde tecelli eder. Allah'ın isimleri bu âlemde farklı şekillerde tecelli ettiği için her bir tezâhürde O'nun bazı isimleri baskın bir halde bulunurken, bazı isimleri de geri planda kalır. Bu durum ise insanlar arasında çatışmaları

³³ Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan Fârâbî, *Kitâbü's-Siyâseti'l-medeniyye (Mebâdü'l-mevcûdât)*, thk. Fevzi M. Neccâr (Beyrut: el Matbaatü'l-Katolikiyye, 1998), 74.

³⁴ Fuzûlî, *Matlaü'l-i'tikad*, 62-63.

³⁵ Fuzûlî, *Matlaü'l-i'tikad*, 63.

³⁶ Fuzûlî, *Matlaü'l-i'tikad*, 64.

doğurur. Nitekim her bir taraf, kendi algısında baskın olan ismi dikkate alırken, geri planda kalan ismi ihmal eder. Bu çatışmaların önüne geçmek ve hakikat iddialarındaki indirgemeci tavırlara karşı insanları uyarmak için bâtın bilgisine ve kavrayışına sahip olan uzlaştırmacı ve dengeleyici bilge bireylere ihtiyaç vardır. İşte Allah'ın isimlerinin bâtını hakikatlerini insanlara öğretmek aşırılıkların ve çatışmaların önüne geçecek olan bu bilge kişiler, peygamberlerdir. O halde insanların zâhir ve bâtın arasındaki dengeyi gözeterek çatışmaktan sakınabilmeleri için hem zâhiri hem de bâtını bilen peygamberlerin varlığı, insanlar için kaçınılmaz bir ihtiyaçtır.³⁷

Fuzûlî bu yedi maddede insanların peygamberlere olan ihtiyacının gerekçelerini veciz bir şekilde ortaya koymaya çalışmıştır. Bunu yaparken herhangi bir ilmî disiplinin sınırlarında kalmamış ve mezhebî taassupla hareket etme yoluna da gitmemiştir. Kelâm, İslâm felsefesi ve tasavvuf erbâbının ortaya koyduğu gerekçeler içerisinden kendine özgü bir derleme yapmış ve tartışmacı değil de fayda odaklı bir üslûpla bu gerekçeleri okurlarının ilgisine sunmuştur. Bu yaklaşımı etrafında Fuzûlî'nin sadece konuları veya başlıkları değil, disiplinlere ait yöntemleri de birleştirdiğini ifade edebiliriz. Nitekim onun takip ettiği bu yöntem, kelâm ve felsefenin cedelci usulüyle, tasavvufun tartışmadan uzak duran tavrını birleştiren bir tutum niteliğindedir. Dolayısıyla Fuzûlî'nin, disiplinlerarası bir yaklaşım sergilediğini ve buna ilave olarak herhangi bir kelâm ekolünü öne çıkarmadan, her bir itikâdî mezhepten istifade ederek görüşlerini serdettiğini ifade etmek mümkündür.

3. Peygamberliğin İspatı

Genel bir yaklaşımla ele alındığında peygamberliğin delili olarak kelâmcılar mucizeleri temel şart konumunda değerlendirirler. İslâm filozofları ise peygamberlik iddiasında bulunan kişinin tebliğinin insanlığa fayda sağlamasını, peygamberliğin temel delili olarak değerlendirir ve bu konuda mucizeyi zorunlu bir şart olarak görmezler.³⁸ Fuzûlî ise kelâmcıların ve İslâm filozoflarının nübüvvet görüşlerinden derleyerek peygamberliği ispat edecek bazı deliller üzerinde durmuştur. Onun, nübüvvetin ispatı ile ilgili olarak ortaya koyduğu delillerin, derin tahlillere ve kapsamlı analitik muhâkemelere dayandığını söylemek isabetli olmayacaktır. Bunun yerine Fuzûlî, kelâmı ve İslâm felsefesinde kendisinden daha önce ortaya konulan delilleri anmakla yetinmiş ve mezhepler üstü bir bakışla nübüvvetin ispatına odaklanmıştır. Bu kapsamda Fuzûlî'nin nübüvvet için ele aldığı ispat vasıtaları, mucizeler, gayb haberleri ve peygamberlerin insanlığın faydası için ortaya koydukları çabalar şeklinde sınıflandırılabilir.³⁹ Şimdi Fuzûlî'nin bu ispat vasıtalarını nasıl işlediğini sırasıyla ele almaya çalışacağız.

3.1. Mûcize

Kelâm âlimlerinin genelinin kabulüne göre mûcize, peygamberlik iddiasında bulunan bir kimsenin elinde gerçekleşen ve onun peygamberlik iddiasının kabulü için açık delil niteliğinde olan olağanüstü olaylardır.⁴⁰ Fuzûlî'nin tanımlaması da kelâmcılara paralel bir görünüm arz etmektedir. Ona göre mûcize, peygamberlerin Allah tarafından görevlendirilmiş elçiler olduklarını ispatlamak üzere, benzerini yapmaları konusunda insanlara meydan okudukları olağanüstü olaylardır. Fuzûlî'nin mûcize anlayışı ise klasik kelâm algısından farklı bir içeriğe sahiptir. Nitekim kelâm ilminde mucize, Allah'ın fiili olarak nitelendirilmektedir. Fuzûlî ise mucizeyi Allah'ın fiili olarak değil, doğrudan peygamberin fiili olarak kabul etmektedir. Bir beşerden olağanüstü bir fiilin meydana gelmesini ise ruhun tabiat üzerindeki dönüştürücü etkisiyle açıklamaktadır. Ona göre bedenler nasıl ruhlara tâbi olarak hareket ediyorsa, maddelerin tabiatları da kutsal ruhlar karşısında her şekle girmeye boyun eğmek durumundadırlar. Diğer bir ifadeyle Allah'a itaat ile yücelen ve maddî yönelimlerini dizginleyip hevâ ve hevesini kontrol altına alan kişiler, diğer varlıklar üzerinde özel bir etki gücüne sahip

³⁷ Fuzûlî, *Matlaü'l-i'tikad*, 64.

³⁸ Râzî, *el-İşâre*, 283-286; Orhan Şener Koloğlu, *Mutezile'nin Felsefe Eleştirisi Harezmi Mutezili İbnü'l-Melâhimi'nin Felsefeye Reddiyesi* (Bursa: Emin Yayınları, 2010), 252-253; ayrıca bk. Recep Önal, "Vahiy ve Nübüvvet", *Sistematik Kelam*, thk. Mehmet Evkuran (Ankara: Bilay Yayınları, 2019), 206-226; Recep Önal, "İslam Kelamı'nda Nübüvvet'in Mahiyeti, Kapsamı ve Gerekliliği", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 2/2 (01 Haziran 2013), 151-178.

³⁹ Fuzûlî, *Matlaü'l-i'tikad*, 73.

⁴⁰ Kâdî Ebî Bekr Muhammed b. et-Tayyib Bâkallânî, *el-İnsâf fî mâ yecibu i'tikâduhû ve lâ yecûzu'l-cehlü bihi*, thk. Muhammed Zâhid Kevserî (Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyyetü li't-Türâs, 2000), 58; Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 169-170; Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, 97; Râzî, *Muhassal*, 207; Ebû Bekr Muhammed İbn Fûrek, *Mücerradü Makâlâtî'l-Eş'arî*, thk. Daniel Gimaret (Beyrut: Dâru Maşrık, 1987), 176.

olurlar.⁴¹

Fuzûlî, mûcize ile ilgili olarak böyle genel bir tanımlama yapmakla yetinmiş, konuya ilişkin ayrıntılı bir analize girişmemiştir. Peygamberlerin mûcizelerinin neler olduğu veya bunların nasıl gerçekleştiği konusunda da herhangi bir açıklama yapmamıştır. Ancak onun mucizeyi doğrudan peygamberin fiili olarak nitelendirmesi ve ortaya çıkan olağanüstü hâlleri ruhların madde üzerindeki etkisi olarak değerlendirmesi, bu konuda orijinal bir yaklaşımı benimsediği izlenimini uyandırmaktadır.

3.2. Gayb Haberleri

Kelâm düşünürleri, mûcizelere ilâve olarak gayb bilgisine sahip olmanın da peygamberlik göstergelerinden olduğunu ifade etmektedirler. Bu bağlamda onlar geçmiş ve gelecekle ilgili gayb haberleri hakkında Kur'ân'da yer alan âyetleri ortaya koymakta ve bunları Kur'ân'ın mucizevî bir kitap olduğunun temel göstergesi olarak nitelendirmektedirler.⁴² Hattâ Mu'tezilî kelâmcı Nazzâm, Kur'ân'ın nazım bakımından değil, içerisinde bulunan gayb haberlerinden dolayı mucize olduğunu ileri sürerek, gayb haberlerini Peygamberimizin (as) nübüvvetinin en güçlü delili konumuna yükseltmektedir.⁴³

Fuzûlî'nin gayb haberleri ile ilgili değerlendirmesi kelâmcıların yaklaşımından farklı bir biçimde ortaya konulmuştur. Onun bu konudaki düşüncesi, antik felsefeden ve İslam filozoflarından izler taşımaktadır. Fuzûlî'ye göre Eflâtun'un ideler dediği ve İslâmî literatürde levh-i mahfuz olarak anılan ilahi bir bilgi havuzu vardır. Geçmişe, âna ve geleceğe dair bütün bilgiler bu havuzda yer almaktadır. Burada kayıtlı olan veriler aslâ değişmez ve yanlışlanmaz. Buradaki her bir bilgi, geçmişin görüntüsü veya geleceğin tasarımı olarak şehâdet âlemine dair hakikatleri içermektedir. Peygamberlerin ruhları cismanî engellerin ötesine geçtiğinde ve bedensel arızalarından kurtulduğunda bu bilgi havuzu onların ruhlarına akseder. Bu sayede peygamberler bu bilgi havuzundan kendilerine yansıyan hakikatlerin görüntüleri ile geçmişten ve gelecekte haber verebilir bir hale gelirler.⁴⁴

Fuzûlî'ye göre peygamberlerin gayba dair haberler vermelerinin bir yolu da ulvî varlıklarla iletişime geçme kabiliyetleridir. Yine peygamberler bedenlerine ait perdeleri aşp Yüce Allah'ın makamına yöneldiklerinde rûhânî varlıklar farklı sûretlerde onlara görünürler. Bu rûhânî varlıklar İslâmî literatürde melekler denilen kutsal varlıklardır. Onların peygamberlere getirdikleri haberler de vahiy veya ilhâm denilen bilgilerdir. Melekler, peygamberlerle yaptıkları görüşmelerde onlara geçmiş ve gelecekle ilgili gayb haberlerini aktarırlar. Bu sayede peygamberler de gayb haberlerine muttali kılınmış olurlar.⁴⁵

3.3. Diğerkâmlık

Fuzûlî, peygamberliğin ispatında diğer İslâm düşünürlerinin çok da üzerinde durmadığı bir husus olarak **“diğerkâmlık”** sıfatını ön plana çıkarmıştır. Ona göre genel itibarda insanlar, kendi çıkarları için ve kendilerine dönük bir fayda elde etme amacıyla söylemde veya eylemde bulunurlar. Peygamberler ise kendilerine dönük dünyevî faydalar veya çıkarlar için değil, insanlığın selâmeti için çaba harcarlar. Allah'ın bütün insanlara ihsan ve keremini açtığı gibi peygamberler de bütün insanların faydalanması için yeryüzünü irşâd ve ihyâ etme dâvâsı güderler. Kendilerine sunulan pek çok nimeti değil, görevlerinin gereğini yerine getirmeyi tercih ederler. Bu amaç uğrunda nice zahmet ve eziyete katlanmaktan geri durmazlar. Onların böylesine özveriyle topluma kazandırmaya çalıştıkları değerlerin sonucu ve karşılığı, hep iyilik ve hayır olur. Onların öğretilerine tâbi olmak insanlara hep fayda getirir. İşte Fuzûlî'ye göre bu durumların hepsi, Allah'ın elçilerinin gerçek birer peygamber olduklarının açık delilleri olur.⁴⁶

4. Peygamberlerin İsmet Sıfatı

İslam düşüncesinde peygamberlerin kendilerine özgü bazı özelliklerinin olduğu kabul

⁴¹ Fuzûlî, *Matlaü'l-i'tikad*, 73.

⁴² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 294-295.

⁴³ Ebû'l-Hüseyn Hayyât, *Kitâbü'l-İntişâr ve'r-red 'ale'bni'r-Rävendi el-mülhid* (Beyrut: Matbaatü'l-Katolikiyye, 1957), 28.

⁴⁴ Fuzûlî, *Matlaü'l-i'tikad*, 74.

⁴⁵ Fuzûlî, *Matlaü'l-i'tikad*, 74.

⁴⁶ Fuzûlî, *Matlaü'l-i'tikad*, 74-75.

edilmektedir.⁴⁷ Bu özellikler içerisinde en tartışmalı olanı, ismet sıfatıdır. İsmet sıfatı, genel bir bakışla peygamberlerin günah işlemekten uzak durmalarını ifade etmekle birlikte bu sıfatın peygamberlerdeki tezâhürü konusunda literatürde birçok farklı görüş bulunmaktadır.⁴⁸ Fuzûlî de ismet sıfatı konusunda İslam düşüncesindeki genel temâyüle uymuş ve bu çerçevede peygamberlerin günah işlemekten uzak tutulmuş olmalarını bir gereklilik olarak değerlendirmiştir. Buna ilâve olarak ismet sıfatının hangi günahları kapsadığı konusunda farklı kanaatlerin bulunduğunu ifade etmiş ve bunları dört grupta ele almıştır. Birinci yaklaşıma göre peygamberler, peygamberlik görevleri kapsamı dışında kalan küçük günahları işleyebilirler. İkinci yaklaşıma göre peygamberler, tebliğ faaliyetleri ile ilgili hususların dışında kalan küçük günahları işleyebilirler. Üçüncü yaklaşıma göre peygamberler, bu vazife ile görevlendirilmeden önce büyük günahları işleyebilirler.⁴⁹ Dördüncü yaklaşıma göre peygamberler, bu vazife ile görevlendirilmeden önce ve sonra küçük günahları işleyebilirler. Fuzûlî, bu görüşleri sıralamış, ancak bunlardan hangisini benimsediğini söylememiştir. Bunlara ilave olarak bir de ismet sıfatını reddedenlerin bulunduğunu haber vermiş ve onların iddialarını daha kapsamlı bir şekilde ele alıp incelemiştir.⁵⁰

Fuzûlî'nin bildirdiğine göre peygamberlerin ismet sıfatının bulunduğunu reddedenler, bu iddialarını üç delille kanıtlamaya çalışmışlardır. Bu delillerin ilki, peygamberlerin kusurları hakkında haber veren bazı âyetlerdir. Örneğin: "*Böylece Âdem rabbine karşı gelmiş ve yolunu şaşırmıştı*"⁵¹ meâlindeki âyet ve "*Seni yol bilmez halde bulup yol göstermedi mi?*"⁵² meâlindeki âyet bu tür delillerin belirgin olanlarındandır. Bunlara benzer olarak peygamberlerin daima itaat üzere olmadıklarına işaret eden diğer bütün ilâhî beyânlar da onların delillerindendir. Fuzûlî'ye göre bu tür delillere iki şekilde itiraz etmek mümkündür. Birinci itiraz, bu âyetlerin lafzî anlamlarıyla değil, te'vil edilerek anlaşılması gerektiği şeklindedir. İkinci itiraz ise peygamberlerin sıdk sıfatına sahip olmalarından dolayı onların günah işlemelerini mutlak anlamda reddetmek gerektiği şeklindedir. Nitekim eğer peygamberlerin günah işlemeleri mümkün görülürse, yalan söyleyebilecekleri de kabul edilmiş olur. Bu ise onların peygamberlik iddiasını ve bu kapsamda söyledikleri her bir sözü şüpheli hâle getirir. Böyle bir yaklaşımla peygamberlik müessesesinin toptan geçersiz kılınmasına yol açılmış olur.⁵³

Peygamberlerde ismet sıfatının bulunduğunu reddedenlerin ikinci delili, bu sığata sahip olmaları durumunda peygamberlerin, günahları zorunlu olarak terk ediyor olmalarıdır. Nitekim böyle bir durumda onların, günahları terk etmekten dolayı sevap elde etmemeleri gerekir. Fuzûlî, bu delilin de ismet sıfatının reddedilmesi hususunda geçerli bir kanıt teşkil etmeyeceği düşüncesindedir. Zira ona göre günah olan fiilleri işlemenin karşılığı, cezaya çarptırılmaktır. Günah olan fiillerden uzak kalan bir kişi cezadan da uzak kalmış olur. Ama bu durum o kişinin sevap elde etmesine engel teşkil etmez. Nitekim sevap elde etmek için yapılması gereken şey, iyi olan amelleri yerine getirmektir.⁵⁴

İsmeti reddedenlerin üçüncü delili, "De ki: ben, yalnızca sizin gibi bir insanım"⁵⁵ meâlindeki âyettir. Bu iddiaya göre insan türünün ayırıcı özelliği günah işlemesidir. İsmet sıfatına sahip olunması durumunda ise insanı meleklerden ayıran herhangi bir özellik kalmamaktadır. Bu âyette Resulüllah'ın (as) insan olduğu özellikle vurgulandığına göre buradan alınması gereken başlıca mesaj, onun da hata etmeye ve günah işlemeye müsait bir yaratılışa sahip olduğudur.⁵⁶ Fuzûlî'ye göre bu delile üç farklı şekilde cevap verilebilir. Bu cevapların ilki, insanın doğuştan günahsız olarak dünyaya geldiği esasına dayanır. Buna göre insan için asıl olan günahsızlıktır. Günah işlemek zorunlu olmadığına göre herhangi bir insanın günahsızlık halini koruması ve doğduğu andaki nezâfetini ömrü boyunca devam ettirmesi imkânsız değildir. Öyleyse insanlar

⁴⁷ Mehmet İlhan, "Kuran'da Peygamberin Görev ve Özellikleri", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13/3 (09 Ekim 2015), 90-100.

⁴⁸ Bağdâdî, *Usûlû'd-dîn*, 167-169; Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, 356-357; Râzî, *el-İşâre*, 327-329; Râzî, *Muhassal*, 216-221; İbn Fûrek, *Mücerradû Makâlât*, 176; Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, 15/300-3016.

⁴⁹ Bu görüşe ilişkin bir örnek için bk. Hayyât, *Kitâbü'l-İntişâr ve'r-red 'ale'bni'r-Râvendî el-mülhid*, 71-72.

⁵⁰ Fuzûlî, *Matlaü'l-i'tikad*, 65.

⁵¹ Tâhâ 20/121.

⁵² ed-Duhâ 93/7.

⁵³ Fuzûlî, *Matlaü'l-i'tikad*, 65.

⁵⁴ Fuzûlî, *Matlaü'l-i'tikad*, 65-66.

⁵⁵ el-Kehf 18/110.

⁵⁶ Fuzûlî, *Matlaü'l-i'tikad*, 65.

içinden bazılarının ismet sıfatı ile muttasıf olması da mümkün görülmelidir. İkinci cevap, insanların yetiştirilme biçimleri ve alışkanlıklarına vurgu yapmaktadır. Buna göre herhangi bir kişi ahlâkî değerler noktasında farkındalığı ve hassasiyeti yüksek bir şekilde yetiştirilir ve bu davranış biçimi onda alışkanlığa dönüşürse, onun hiçbir zaman kötü bir fiile meyletmemesi mümkün olabilir. Böyle bir kişinin ismet sahibi şeklinde nitelendirilmesinde hiçbir sakınca yoktur. Üçüncü cevap, insan türüne ait temel özelliklere dayalı olarak kurgulanmıştır. Bu cevaba göre insanı insan yapan birçok özellik bulunmaktadır. Ama günah işlemek insanı insan yapan özelliklerden değildir. O halde insanlardan bazılarının yaratıcılarına hürmet göstererek O'nun yasaklarından sakınmaları ve O'na karşı hiçbir zaman mâsiyet göstermemeleri gayet mümkündür.⁵⁷

Fuzûlî bu alternatif cevapları sıralamakla yetinmiş, bunlardan hangisinin tercihe şayan olduğu konusunda ise görüş bildirmemiştir. Onun buradaki temel kaygısı, ismet sıfatını reddedenlere karşı farklı şekillerde itiraz edilebileceğini ortaya koymak ve peygamberlerin bu sığata sahip olduklarını açık bir dille savunmak olmuştur.

5. Hz. Muhammed'in (as) Peygamberliğinin Delilleri

Kelâm ilmi literatüründe önemle üzerinde durulan konulardan biri, son vahyin tebliğcisi olan Hz. Muhammed'in (as) nübüvvetinin delilleridir. Bu konuda kelâmcıların ele aldığı başlıca hususlar, Peygamberimizin (as) hissî, aklî, haberî ve ahlâkî mucizeleridir. Bu mucize türlerinin her birine yönelik örnekler, klasik kelâm eserlerinde ayrıntılı olarak açıklanmıştır.⁵⁸ Kelâmcılar nazarında Peygamberimizin (as) mucizeleri içerisinde en önem verileni Kur'an-ı Kerim olmuştur. Kur'an-ı Kerim'in hangi yönden mucize olduğu konusunda kelâmcıların öne çıkardıkları temel nokta, fesâhat ve belâgattır.⁵⁹

Kelâmcıların teâmülüne uygun olarak Fuzûlî de Peygamberimizin (as) nübüvvetinin delilleri üzerinde durmuştur. Ancak Fuzûlî, kelâmcıların aksine, Kur'an'ın fesâhat ve belâgatine hiç değinmemiş, bunun dışındaki diğer bazı hususları gündemine almıştır. O, Peygamberimizin (as) mucizelerini iki kategoride ele almıştır. Bunların ilki yaşadığı zamanda vâkî olan deliller ve ikincisi de vefatının ardından ortaya çıkan delillerdir. Bu kategorilerin her ikisini de kendi içlerinde yine ikiye kategoriyeye ayırmıştır.

Fuzûlî'ye göre Peygamberimizin (as) yaşadığı dönemde ortaya çıkan delillerin ilki, onun tarafından gerçekleştirilen olağanüstü olaylardır. Fuzûlî, bu olağanüstü olayların neler olduğu konusunda herhangi bir açıklama yapmamış veya herhangi bir örnek vermemiştir. Ona göre Peygamberimizin (as) yaşadığı dönemde ortaya çıkan delillerin ikincisi ise gerek Yahudilerin gerekse Hristiyanların, peygamberimize düşmanlık beslemelerine rağmen, onun geçmişle ilgili verdiği haberlerin doğruluğunu onaylamalarıdır. Kendisinin ifade ettiği üzere bu delil, oldukça güçlü bir delildir. Çünkü herhangi bir konuda ortaya konulan bir iddianın en güçlü dayanağı, o iddiayı hasımların desteklemesidir.⁶⁰

Peygamberimizin (as) vefâtından sonra onun nübüvvetine delâlet eden hususlara gelince, Fuzûlî bunları da iki kategori halinde ele almıştır. Bu delillerin birincisi, Hz. Peygamberin (as) ortaya koyduğu öğretinin o günden bugüne kadar geçerliliğini korumaya devam etmesi ve bu öğretiye bağlı kuralların hâlâ insanların ortak faydası ve mutluluğu için geçerli olma niteliğini sürdürüyor olmasıdır.⁶¹ Bu kategorideki ikinci delil ise, Peygamberimizin son peygamber olmasıdır. Gerek Kur'an'da⁶² gerekse hadislerde⁶³ Hz. Muhammed'in (as) son peygamber olduğu

⁵⁷ Fuzûlî, *Matlaü'l-i'tikad*, 66-67.

⁵⁸ Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 161-162; İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâli Abdülmelik Cüveynî, *el-Akîdetü'n-Nizâmiyye fi'l-erkânî'l-İslâmiyye*, thk. Muhammed Zâhid Kevserî (Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1992), 71-75; Râzî, *el-İşâre*, 318-326; Râzî, *Muhassal*, 208-214; Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-i'tikâd*, 131; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 317-319.

⁵⁹ Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-i'tikâd*, 129-130; Kur'an'ın fesâhat ve belâgat açısından Peygamberimizin (as) nübüvvetine delil olması ile ilgili tartışmalar için bk. Metin Özdemir, *Mutezile'nin Kur'an Müdafası* (Ankara: Fecr Yayınları, 2011), 55-89.

⁶⁰ Fuzûlî, *Matlaü'l-i'tikad*, 67.

⁶¹ Peygamberimizin (as) şahsında temsil edilen ve onun nübüvvetine delil olarak görülen ahlâkî niteliklerle ilgili olarak bk. İbrahim Toprak, *Hz. Muhammed'in Nübüvvetine Delil Olan İnsanı Özellikleri* (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 222-284.

⁶² el-Ahzâb 33/40.

⁶³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *Sahîh*, thk. 'İzzuddin Dali vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2015), "Menâkıb", 18; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahîh*, thk. Yâsir Hasen vd.

bildirilmiştir.⁶⁴ Fuzûlî'ye göre Peygamberimizden (as) sonra sağlam deliller ve mucizelerle desteklenmiş olarak hiçbir peygamberlik iddiasının ortaya çıkmamış olması, onun gerçek bir peygamber olduğunu açıkça göstermektedir.⁶⁵

6. Hz. Muhammed'in Diğer Peygamberlerden Üstün Oluşu

Kelam âlimleri, Hz. Muhammed'in (as) sahip olduğu üstün vasıflar, getirdiği evrensel mesaj ve sergilediği mucizelerin mâhiyeti itibarıyla, onun peygamberler arasında en üstün ve en yüce makama sahip olduğu (efdalîyet) görüşünde birleşmişlerdir.⁶⁶ Fuzûlî, kendisinin de Peygamberimizin (as) diğer bütün peygamberlerden daha üstün olduğu görüşünü benimsediğini ifade etmektedir. Ona göre bu görüşün doğru olduğunu ortaya koyan beş delil bulunmaktadır. Bu delillerin ilki, Hz. Muhammed'in nübüvvetinin evrenselliğine vurgu yapmaktadır. Buna göre Allah Teâlâ, peygamberler aracılığıyla insanlarla iletişim kurmuş ve gerekli gördüğü zamanlarda dünyaya düzen getirmek için onları görevlendirmiştir. Peygamberimize (as) kadar geçen süreçte gelen bütün peygamberler kendi dönemlerine ve kendi halklarına yönelik olarak görevlendirilmişlerdir. Peygamberimiz (as) ise bütün milletleri ve kıyamet gününe kadar yaşanacak olan bütün zamanları kapsayacak şekilde görevlendirilmiş, diğer bir ifadeyle âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir. Genel olan, sınırlı olana göre daha değerli olduğundan Peygamberimiz (as) de diğer peygamberlerin hepsinden daha üstün olmalıdır.⁶⁷

Peygamberimizin (as) üstünlüğünü kanıtlamak üzere Fuzûlî'nin ortaya koyduğu ikinci delil, peygamberlerin bilgi seviyelerinin kıyası üzerinden kurgulanmıştır. Ona göre ilimler, sanatlar ve faziletler tarih boyunca birikimsel olarak varlığını sürdürmüş, sonraki nesiller daima önceki nesillerden daha fazla mâlûmâta sahip olmuşlardır. Peygamberimiz (as) son peygamber olduğuna göre ilim, hikmet, fazilet ve erdemler bakımından en fazla birikime sahip olan da yine o olmalıdır.⁶⁸

Fuzûlî'nin bu konudaki üçüncü delili, Peygamberimizin (as) getirdiği mucizenin daimî bir delil olmasıdır. Nitekim diğer peygamberlerin mücizeleri, duyulara hitap eden, anlık veya dönemlik deliller niteliğindedir. Hz. Muhammed'in mücizesi ise yalnızca yaşadığı dönemin insanları için değil, kıyâmet gününe kadar devam edecek mahiyette bütün insanlar için geçerli olan bir mucizedir. Diğer peygamberlerin mucizeleri sınırlı ve süreli iken Hz. Muhammed'in mücizesi daimî olduğuna göre o, diğer peygamberlerden daha üstündür.⁶⁹

Fuzûlî'nin dördüncü delili, Hz. Muhammed'in getirdiği şeriatın, aynı zamanda onun mücizesi olmasıdır. Bilindiği üzere diğer peygamberlerin de şeriatları vardır. Fakat onların şeriatlarındaki hükümlerin doğruluğu, ancak mücize gerçekleştirmelerinden sonra ortaya çıkar. Hz. Muhammed'in şeriatı ise onun mücizesinin bizzat kendisidir. Diğer bir ifadeyle Peygamberimizin şeriatı, aynı zamanda onun mücizesidir. Diğer peygamberlerin şeriatları için bunları doğrulayacak bir mücizeye ihtiyaç duyulduğu halde Peygamberimizin (as) şeriatının doğruluğunun başka bir kanıtı ihtiyacı bırakmaması, onun diğer peygamberlerden daha üstün olduğuna delâlet etmektedir.⁷⁰

Fuzûlî'nin beşinci delili, mirâç hadisesidir. Mirâç gecesinde Peygamberimiz (as) gök katlarını aşarak arş-ı alâya, yani Yüce Allah'ın makamına ulaşmıştır. Bu yolculuk esnasında her bir aşamada bazı melekler daha öteye geçmeye yetkilerinin olmadığını ifade ederek Peygamberimize eşlik etmekten ayrılmışlardır. Nihayet Cebrâil (as)'ın bile alınmadığı makama Peygamberimiz (as) alınmıştır. Bu durumun sebebi sorulduğunda Cebrâil (as), onun, insanlığın en üstün kişisi olduğunu, bundan dolayı ona böyle özel muâmele edildiğini söylemiştir. Fuzûlî'ye göre meleklerin bile üzerine çıkan bu özel konumdan da anlaşılmaktadır ki bütün peygamberler

(Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirün, 2016), "Fedâil", 22; Ebû İsa Muhammed Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, ed. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996), "Menâkıb", 1.

⁶⁴ Metin Yurdağür, *Akâid ve Kelâm İlimlerinde Peygamberlik Konusu* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2024), 71-74.

⁶⁵ Fuzûlî, *Matlaü'l-i'tikad*, 67-68.

⁶⁶ Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 165-166; Râzî, *el-Metâlibü'l-'âliye mine'l-ilmi'l-ilâhî*, 8/121.

⁶⁷ Fuzûlî, *Matlaü'l-i'tikad*, 68.

⁶⁸ Fuzûlî, *Matlaü'l-i'tikad*, 68-69.

⁶⁹ Fuzûlî, *Matlaü'l-i'tikad*, 69.

⁷⁰ Fuzûlî, *Matlaü'l-i'tikad*, 69.

içerisinde en üstün olanı, Hz. Muhammed'dir.⁷¹

Sonuç

Fuzûlî'nin nübüvvet düşüncesini ortaya koymak amacıyla hazırladığımız bu çalışmada her şeyden önce onun, her ne kadar edebiyat ve şiir alanında tanınmış bir isim olsa da sadece bu alanlarda yetkinlik sahibi olmadığı görülmüştür. Özellikle "*Matlau'l-i'tikâd fî ma'rifeti'l-mebdei ve'l-meâd*" eserinden hareketle değerlendirildiğinde Fuzûlî'nin, edebiyat ve şiire ilave olarak İslâmî ilimler alanında da derin bir vukufiyetinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu kapsamda özellikle kelâm, İslâm felsefesi ve tasavvuf ilimlerinde ihtisas düzeyinde bir birikime sahip olduğu ve bu birikimi görüşlerine nitelikli bir şekilde yansıttığı görülmüştür.

Nübüvvet konusundaki tartışmalar, kelâm, İslâm felsefesi ve tasavvuf disiplinlerinin ortak gündemini oluşturur. Ancak bu disiplinlerin temsilcileri genelde kendi yöntemlerine odaklanmakta ve diğer disiplinlerin yaklaşımlarını kapsam dışında tutmaktadırlar. Fuzûlî ise ortaya koyduğu nübüvvet görüşünde bu disiplinlerin her birinden faydalanmış, ayrışmalara veya tartışmalara odaklanmadan, disiplinler arası bir yaklaşımla İslâm'ın nübüvvet anlayışını yansıtmaya çabalamıştır. Fuzûlî'nin nübüvvet görüşünde dikkat çeken diğer bir nokta da kelâmî ekoller tarafından ortaya konulan görüşlerin herhangi birini öne çıkarıp diğerlerini gölgede bırakmak gibi bir tutuma meylenmemesidir. Bu yönüyle onun nübüvvet görüşünün mezhepler üstü bir yapıya sahip olduğunu da ifade etmek mümkündür. Fuzûlî'nin bu yaklaşımı, onun kelâmî derinliğe sahip olmadığı düşüncesini doğrulayacak olsa da bize göre tartışmalardan uzak durması ve herhangi bir disiplin veya mezhebi öne çıkarmamış olması, ilmi düzeyi ile değil, itikadî konulardaki görüşlerini ortaya koyma konusundaki amacıyla ilgilidir.

Fuzûlî'nin nübüvvet görüşü, ele aldığı bahisler açısından kelâmî sistematığa uygun olarak ortaya konulmuştur. Bu bağlamda ilk olarak nübüvvetin akli hükmüne odaklanmış ve nübüvvetin imkânını reddedenlere karşı onun aklen mümkün olduğunu savunmuştur. Bunun ardından insanların ihtiyacı açısından nübüvvetin gerekliliği konusuna yönelmiş birçok gerekçe sunarak bu gerekliliği temellendirmeye çalışmıştır. İnsanların nübüvvete olan ihtiyacını ortaya koyduktan sonra peygamberliğin hangi delillerle kanıtlanabileceğini maddeler halinde ele almıştır. Peygamberliğin imkân ve ispatı ile ilgili açıklamalarının akabinde ismet sıfatı üzerinde durmuş ve bu sıfatın hakikat değerini müdafaa etmiştir. Daha sonra özel olarak Peygamberimiz (as) ile ilgili tespitlere yönelmiş ve bu bağlamda ilk olarak onun nübüvvetinin delillerini aktarmış, sonra da diğer peygamberlerden daha üstün olduğunu savunmuştur.

Yaptığımız bu çalışma ile Fuzûlî'nin kelâm ilmine katkısına yönelik küçük de olsa belli bir boşluğu doldurduğumuzu düşünüyoruz. Ancak Fuzûlî'nin edebiyat ve şiir dışındaki yönlerinin bilim dünyasının istifadesine sunulması noktasında halen bazı çalışmaların yapılabileceğini ifade etmek mümkündür. Bu kapsamda yeni akademik araştırmalarda Fuzûlî'nin İslâm felsefesinden ve tasavvuftan istifade ederek eserlerine yansıttığı kanaatlerin gün yüzüne çıkartılabileceğini ve yine Fuzûlî'nin semiyât düşüncesinin akademik bir incelemede çalışılabileceğini söyleyebiliriz.

Kaynakça | References

- Altıntaş, Ramazan. "Fuzûlî'de (ö. 963/1556) Bilgi ve Tabiat Anlayışı". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (2002), 37-53.
- Bağdâdî, Abdülkâhir. *Usûlü'd-dîn*. İstanbul: Matbaatü'd-Devle, 1. Basım, 1928.
- Bâkılânî, Kâdî Ebî Bekr Muhammed b. et-Tayyib. *el-İnsâf fî mâ yecibu i'tikâduhû ve lâ yecûzu'l-cehlü bihi*. ed. Muhammed Zâhid Kevserî. Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyyetü li't-Türâs, 2000.
- Bâkılânî, Kâdî Ebî Bekr Muhammed b. et-Tayyib. *Kitâbü Temhîdû'l-evâil ve telhîsü'd-delâil*. ed. İmâdüddin Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1407.
- Bayrakdar, Mehmet. "Fuzûlî'ye Göre İlim ve Allah'ı Bilmek". *Diyanet İlmi Dergi* 19/3 (1983), 23-28.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîh*. ed. 'Izzuddîn Dalî vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2015.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî Abdülmelik. *Akîdetü'n-nizâmiyye fî'l-erkânî'l-İslâmiyye*. ed. Muhammed Zâhid Kevserî. Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1992.

⁷¹ Fuzûlî, *Matlau'l-i'tikâd*, 69-70.

- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâli Abdülmelik. *Kitâbü'l-İrşâd*. ed. Mahmud Yûsuf Mûsâ - Ali Abdülmün'im Abdülhamîd. Mısır: Mektebetü'l-Hancı, 1950.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâli Abdülmelik. *Lûma'u'l-edille fî kavâ'idî akâidî ehli's-sünne ve'l-cema'a*. ed. Fevkiyye Hüseyin Mahmud. Mısır: el-Müessesetü'l-Mısriyyeti'l-Âmme li't-Te'lif ve'l-Enba' ve'n-Neşr, 1965.
- Duran, Recep. "Matla'ul-İ'tikad fi'l-Mebde' ve'l-Mead'ına Göre Fuzuli'nin Şiiliği Meselesi". *I. Uluslararası Türk Dünyası Şair ve Yazarları Sempozyumu: Fuzûlî'nin Türk Kültür ve Sanat Dünyasındaki Yeri Bildiriler Kitabı*. ed. Ömer Yaraşır. 138-150. Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi Basımevi, 2009.
- Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan. *Kitâbü's-siyâseti'l-medeniyye (Mebâdiü'l-mevcûdât)*. ed. Fevzi M. Neccâr. Beyrut: el Matbaatü'l-Katolikiyye, 1998.
- Fuzûlî, Muhammed b. Süleyman el-Bağdâdî. *Fuzûlî dîvânı (inceleme - tenkitli metin)*. ed. Abdülhakim Kılınç. İstanbul: Türkçe Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. baskı., 2021.
- Fuzûlî, Muhammed b. Süleyman el-Bağdâdî. *Matlau'l-i'tikâd fî ma'rifeti'l-mebdei ve'l-meâd*. ed. Muhammed b. Tavit Tancî. çev. Muhammed Esad Coşan - Kemal Işık. İstanbul: Server İletişim Yayınları, 1. Baskı., 2014.
- Fuzûlî, Muhammed b. Süleyman el-Bağdâdî. *Matlau'l-i'tikad fî ma'rifeti'l-mebde ve'l-meâd*. ed. Muhammed b. Tavit Tancî. çev. Muhammed Esad Coşan - Kemal Işık. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1962.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *el-İktisâd fî'l-i'tikâd*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1983.
- Hayyât, Ebû'l-Hüseyin. *Kitâbü'l-İntişâr ve'r-red 'ale'bni'r-Râvendî el-mülhid*. Beyrut: Matbaatü'l-Katolikiyye, 1957.
- İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed. *Mücerradü Makâlâti'l-Eş'arî*. ed. Daniel Gimaret. Beyrut: Dâru Maşrık, 1987.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*. ed. Abdurrahman Umeyr - Muhammed İbrahim Nasr. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü Ukaz, 1982.
- İlhan, Mehmet. "Kuran'da Peygamberin Görev ve Özellikleri". *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13/3 (09 Ekim 2015), 87-118.
- Kâdî Abdülcebbar, Ebû'l-Hasan. *el-Muğnî fî ebvabi't-tevhîd ve'l-adl (et-tenebbüât ve'l-mu'cizât)*. ed. Hudr Muhammed Nebha. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, ts.
- Kâdî Abdülcebbar, Ebû'l-Hasan Hemedânî. *Şerhu'l-usûli'l-hamse*. ed. Abdulkerim Osman. Kahire: Mektebetü Vehbe, 3. Baskı., 1996.
- Karahan, Abdülkadir. "Fuzûlî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/240-246. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Kaya, Mahmut. "Sudûr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/467-468. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Koloğlu, Orhan Şener. *Mutezile'nin Felsefe Eleştirisi Harezmlî Mutezîlî İbnü'l-Melâhimî'nin Felsefeye Reddiyesi*. Bursa: Emin Yayınları, 2010.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Kitâbü't-Tevhîd*. ed. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi. Ankara: İsam Yayınları, 2003.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *Sahîh*. ed. Yâsir Hasen vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2016.
- Önal, Recep. "İslam Kelamı'nda Nübüvvet'in Mahiyeti, Kapsamı ve Gerekliliği". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 2/2 (01 Haziran 2013), 151-178.
- Önal, Recep. "Vahiy ve Nübüvvet". *Sistemik Kelam*. thk. Mehmet Evkuran. 206-226. Ankara: Bilay Yayınları, 2019.
- Özdemir, Metin. *Mutezile'nin Kur'an Müdafası*. Ankara: Fecr Yayınları, 2011.
- Pezdevî, Ebû'l-Yûsuf Muhammed. *Usûlü'd-dîn*. ed. Hans Peter Linss. Kahire: Dâru İhyâ-i'l-Kütübi'l-Arabî, 1963.
- Râzî, Fahreddin. *el-İşâre fî usûli'l-keâm*. ed. Muhammed Subhî Âyidî - Rabî' Subhî Âyidî. Amman: Merkezü Nûri'l-Ulûm li'l-Buhûs ve'd-Dirâsât, 2007.

- Râzî, Fahreddin. *el-Metâlibü'l-âliye mine'l-ilmî'l-ilâhî*. ed. Ahmed Hicâzî Sekka. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1987.
- Râzî, Fahreddin. *Muhassalü efkari'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirîn mine'l-ulem ve'l-hükemâ ve'l-mütekellimîn*. ed. Taha Abdurrauf Sa'd. Kahire: Mektebetü'l-Külliyyetü'l-Ezheriyye, ty.
- Saraç, Mehmet Ali Yekta. "Fuzulî'nin Kelâm'a Dair 'Matlau'l-İtikad' İsimli Eseri ve Önemi". *İlmî Araştırmalar* 2 (1996), 111-118.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed. *Sünenü't-Tirmizî*. ed. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Toprak, İbrahim. *Hiz. Muhammed'in Nübüvvetine Delil Olan İnsanî Özellikleri*. Ankara: Fecr Yayınları, 2022.
- Tümer, Günay. "Brahmanizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/329-333. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yurdagür, Metin. *Akâid ve Kelâm İlimlerinde Peygamberlik Konusu*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2024.
- Yurdagür, Metin. "Fuzulî'nin Matla'ü'l-İtikad Adlı Eseri ve Akidesi". *Fuzulî Kitabı (Sempozyum)*. ed. Beşir Ayvazoğlu. 167-173. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 1996.
- Yurdagür, Metin. "Matlau'l-İtikad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/142-143. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Extended Summary

Fuzuli is a thinker who, in addition to being a literary figure and poet, also specialised in Islamic sciences. This aspect of his work is most evident in his treatise entitled "*Matlau'l-i'tikâd fî ma'rifeti'l-mebdei ve'l-meâd*". In this work, he addresses ontology and epistemology, as well as the fundamental topics of theology, namely divinity, prophethood and hereafter. Some of his views on these topics have been addressed in academic studies to date. However, his view on prophethood has not been the subject of any academic research until now. This study aims to present Fuzuli's views on prophethood. To this end, his works were first examined. In addition, academic research on Fuzuli was also consulted. The examination revealed that Fuzuli dealt with the subject of prophethood in a manner similar to that used in the science of kalam. In this context, he first presented certain arguments to prove the possibility of prophethood against those who claimed it was impossible. He then used numerous arguments to assert that prophethood is an indispensable necessity for humanity. The first of these arguments is that humans are social beings; the second is that just as the body needs the mind, humans need prophets; the third is that humans consist of two elements, spirit and body; the fourth is that it is impossible for all humans to possess the same level of knowledge; fifth, the necessity of teaching certain principles to humans for their maturation, sixth, the necessity of teaching humans acts of worship that please Allah, and seventh, the necessity of prophets to prevent conflicts arising from the duality of the apparent and the hidden. He then listed the evidence required to determine whether a person claiming prophethood is a true prophet. In this context, he mentioned performing miracles, conveying certain information about the unseen, and acting for the benefit of society rather than for oneself. This final point, which we refer to as altruism, expresses an aspect that has not been given much attention by theologians, but which we can consider an original approach for Fuzuli. After presenting the fundamental structure of the institution of prophethood in this way, he addressed the attribute of infallibility and, in this context, defended the idea that prophets were kept away from sin. As is well known, the attribute of infallibility is one of the controversial topics in the field of theology. However, Fuzuli has taken a clear stance on this issue. Although he has touched upon different views regarding the scope of infallibility, he has not stated which of these views he prefers, but has stated that the infallibility of the prophets is true and fixed, without giving any details. He then made more specific observations about the Prophet Muhammad, mentioning some evidence that indicates he is a true prophet. He has categorised the proofs of the prophethood of the Prophet Muhammad into two categories: those that were valid during his lifetime and those that continue to this day. The first of the proofs that were valid during his lifetime are the miracles that occurred through him. The second was the confirmation by members of other religions of

the information he conveyed. The first piece of evidence that remained valid after his death was the continued validity of the teachings brought by the Prophet Muhammad. The second was his declaration that he was the last prophet. Indeed, to this day, no one has come forward with convincing evidence to claim prophethood. This situation is the most important indicator supporting that he is truly the last prophet. Finally, he claimed that the Prophet Muhammad is superior to all other prophets and presented a series of arguments to prove this claim.

Fuzuli's approach to the concept of prophethood can be regarded as interdisciplinary and transcending sectarian boundaries. Indeed, in shaping his conception of prophethood, he drew upon the disciplines of kalam, Islamic philosophy, and Sufism, drawing inspiration from the thinkers of each discipline to ensure that his own thought was more comprehensive and sophisticated. Furthermore, he did not form his concept of prophethood under the influence of any particular doctrinal sect. Staying away from sectarian fanaticism, he adopted a pragmatic approach, incorporating into his own thinking any opinion or evidence that he believed would enable a clearer presentation of the Islamic concept of prophethood.

This work demonstrates Fuzuli's proficiency in Islamic sciences alongside his literary and poetic personality, revealing his expertise, particularly in the field of kalam. Furthermore, we can suggest that other studies could be conducted to reveal his competence in different disciplines related to Islamic sciences.